

ПРО НАУКУ, ГРОШІ, ПОЛІТИКУ І ПОРЯДНІСТЬ

*Наука та свобода є нероздільними.
Альфред Нобель*

Анна Радченко

канд. геол. наук, директор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ

Однією з книг, випущених 2024 р. видавництвом «Наукова думка» у межах Цільової комплексної програми НАН України «Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України» стало видання **«Лідери наукового прогресу: під знаком Нобеля»** (Київ: Наук. думка, 2024. 680 с.), укладене за ініціативою і редакцією академіка НАН України **Сергія Комісаренка**, професора, доктора біологічних наук, академіка-секретаря Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології НАН України, директора Інституту біохімії ім. О.В. Палладіна НАН України.

Також він знаний фахівець з молекулярної біології, біохімії та імунології, має безліч наукових публікацій і велику мережу наукових контактів. Водночас Сергій Комісаренко є відомим державним і політичним діячем: найактивніший період його діяльності у цій царині припав на перші роки Української Незалежності. Тоді він був першим віцепрем'єр міністром України з гуманітарних питань, а від 1992 року став першим

Послом України у Великій Британії (з 1995 ще й в Ірландії).

Книга – це збірник статей, які Сергій Васильович у різні роки разом із співавторами написав стосовно наукових здобутків, відзначених Нобелівською премією у галузі фізіології або медицини. Усі 38 вміщених у книзі нарисів вже були опубліковані на сторінках загальноакадемічного журналу «Вісник Національної академії наук України» або «Українського біохімічного журналу», заснованому 99 років тому Інститутом біохімії. Шість нарисів написані англійською мовою і подані у книзі без перекладу.

Нариси мають різну структуру і обсяг, часто містять цікаві відомості про вчених, відзначених найпрестижнішою у світі науковою премією, а також про установи, де були виконані проривні дослідження та отримані видатні результати, які *«принесли найбільшу користь людству»*. Саме так **Альфред Нобель** визначив завдання фонду, який має опікуватись заснова-ною ним премією.

У кожному нарисі достатньо просто, але на науково-популярному рівні і дуже цікаво роз-лумачено зміст отриманих наукових резуль-татів, окреслено передумови кожного відкриття та його вплив на подальші дослідження та роль для людства. Тому книгу можна рекомендувати для ознайомлення будь-якій людині – текст не потребує фахової підготовки і захоплює подеколи майже детективними сюжетами у наукових дослідженнях і житті лауреатів премії. А також тих, хто майже одночасно з ними підійшов до важливого результату, але через збіг обставин не зміг його отримати, довести, оприлюднити... Лауреат Нобелівської премії – це не тільки про видатне досягнення, це ще й про першість у оприлюдненні доведеного результату, про уда-чу, про політику і підтримку держави. І вміщені у книзі статті це переконливо доводять.

ЛІДЕРИ НАУКОВОГО ПРОГРЕСУ: ПІД ЗНАКОМ НОБЕЛЯ

На мій погляд, цінним є те, що книга містить не тільки статті про премії різних років і лауреатів, але й гарну передмову, нарис про Альфреда Нобеля, його життя та шлях у науці, а також роздуми авторів про істинність та етику в науці..

Передмова, написана Сергієм Комісаренком, цікава тим, що у ній він побіжно згадає своє спілкування з нобелівськими лауреатами і не тільки у галузі фізіології і медицини. З багатьма він зустрічався під час роботи міжнародних наукових заходів або у ті роки, коли перебував на дипломатичній службі. З деякими тривалий час підтримував дружні стосунки. Серед названих ним імен **Люк Монтаньє**, який відкрив вірус імунодефіциту людини, відкривач пріонів **Стенлі Прузінер**, **Жюль Гоффман**, відзначений за відкриття важливих механізмів природного імунітету. А також **Генрі Кіссінджер**, **Тенцзін Г'яццо** (Далай-лама XIV), **Шимон Перес**, **Ясір Арафат**, **Іцхак Рабін**, **Нельсон Мандела**, з якими Сергій Васильович спілкувався, коли протягом 1992–1998 рр. був першим після здобуття незалежності Надзвичайним і повноважним послом України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. Його каденція відзначена важливою для України подією – саме за його ініціативи Україна безкоштовно отримала Британську Антарктичну станцію «Фарадей», яка нині називається «Академік Вернадський».

Нарис про Альфреда Нобеля підтвердив те, що заснована ним премія була своєрідною покутою «*короля динаміту*» перед людством. Він вважав війну «*жахом із жахів і найстрашнішим злочином*», але дав людству вибухові речовини небаченої до того потужності. І якби не премія, людство пам'ятало б геніального самоука та талановитого ученого-експериментатора саме завдяки динаміту. Хоча Альфреду Нобелю належали 355 патентів на найрізноманітніші відкриття: детонатори, динаміт, бездимний порох (балістит), водомір, холодильний апарат, газовий пальник, удосконалений спосіб одержання сірчаної кислоти, конструкцію бойової ракети... Він винайшов нафтопровід, коли працював на сімейному підприємстві в Баку, заклав основи нових методів хімічного очищення нафти, вільно володів шістьма мовами, керував величезною промисловою імперією, виробництва якої працювати у 20 країнах світу. Про це і ще багато цікавого з життя Альфреда Нобеля, його родини, його премії та засад функціонування можна дізнатись із цієї книги.

Тож один із висновків, якого можна дійти, читаючи про засновника премії та її лауреатів – наукове відкриття це не тільки освіта та важка праця, це ще й певна сміливість і винахідливість у формулюванні завдань і пошуків їх вирішення, авантюризм, цікавість, прагнення нового, здатність відповідати за свої вчинки і не боятись ризикнути нічим задля отримання результату.. Ще один висновок – відкриття нобелівського рівня, здатні претендувати на премію, не отримуються «*на коліні*». Завжди за ними стоять високовартісні дослідження, виконані протягом багатьох років у великих наукових центрах колективами працюючих, талановитих і успішних учених.

Почасти цей висновок підтверджує, наприклад, інформація з нарису про Нобелівську премію з фізіології або медицини 2023 р., присуджену за «*перемогу МРНК-вакцин над пандемією коронавірусу SARS-COV-2*». Починається цей нарис з інформації про те, що напередодні вручення 114-ої премії з фізіології або медицини Компанія Clarivate... за аналізом кількості цитувань заздалегідь визначила імена найбільш імовірних претендентів, назвавши три колективи дослідників. Але «*прогнози співробітників компанії Clarivate справдились лише частково: вони помилились щодо імен лауреатів, але вгадали, що місцем їхньої роботи є Медична школа імені Рей-*

монда та Рут Перельман при Пенсильванському університеті у Філадельфії (США)». Із цієї все-світньовідомою й авторитетною школою, заснованою 1765 р., пов'язані імена 27 нобелівських лауреатів. Працює у ній нині 49 тисяч осіб, а річний оборот становить 11,1 млрд дол. США.

Гроші, вкладені у наукові дослідження, неодноразово повертались до країни не тільки власне грошима, як премії науковцям, а й визнанням і престижем світового рівня. Належне фінансування дає науковцеві свободу, можливість виконання різноманітних досліджень, купівлі обладнання та витратних матеріалів, активного фахового спілкування, залучення талановитих колег. І це приводить до нових відкриттів і престижних нагород.

«На жаль, – зазначив у передмові Сергій Васильович, – не всі країни, точніше, керівники не всіх країн розуміють важливість розвитку науки, в першу чергу – фундаментальної науки та освіти – як основи науки, для прогресу своїх країн. Це стосується, зокрема, і нашої країни, фундаментальна наука якої, особливо науки про життя (*Life Science*), давно не є пріоритетом, хоча Україна багата на генофонд, має багато талановитої молоді, яка потребує уваги і підтримки, щоб стати запорукою майбутнього прогресу і розвитку нашої країни».

Не погодитись із цим неможливо. У світі, де наукою керує наукометрія, а фінансування не перевищує 0,4 % ВВП країни, розвивати науку не реально. І першою страждає від таких лещат фундаментальна наука – основа проривних відкриттів, джерело подальших практичних розробок та інновацій, підґрунтя поступу економіки й освіти. А в Україні, на жаль, наукове життя усе більше зводиться до вирішення ребуса: як практично без фінансування зробити щось, щоб отримати необхідні для наукових атестацій і оцінювань наукометричні показники. Так науковці втрачають свободу і сенс своєї праці – основною справою стає не розумова праця, а гонитва за показником. Адже для атестації потрібний не результат, а цитування. І для атестації не важливо, що результати, отримані на саморобному обладнанні, «за гаражами», а не в сертифікованій лабораторії з гарною репутацією, цитованими не будуть. Вони є неконкурентоздатними, позаяк про жодну відтворюваність чи верифікацію з точки зору науковців, які мають доступ до потужного сучасного обладнання, не йдеться. І, звісно, найбільше досліджень науковці намагаються зосе-

редити у «найцитованіших» напрямках, що також обмежує науковий пошук.

Така ситуація, і про це також можна прочитати у книзі «Лідери наукового прогресу...», ставить науковця перед етичними проблемами. Багато хто не витримує і починає домовлятися з колегами про цитування, підробляти результати, створювати сенсації там, де їх немає, вдаватися до плагіату чи залучати до генерування результатів і описів досліджень штучний інтелект. Навіть старі, потужні, авторитетні наукові журнали публікують псевдонаукові, фейкові статті, про що свідчить зростання частки відкликаних публікацій. Але не завжди справа закінчується відкликанням статті. І про це також можна прочитати у рекомендованій книзі. Особливо вразила мене історія дослідниці **Харуко Обокати** з японського Центру біології розвитку RIKEN у м. Кобе. Її статтю зі сфальсифікованими результатами оприлюднив журнал «Nature». Після викриття шахрайства статтю відкликали, Обокату звільнили, а її наставник і співавтор **Йошікі Сацаї**, який і не знав про подану до друку молодшою колегою брехню, вчинив самогубство.

Перше, що спадає на думку після такої історії: невже цитування вартує життя? А тоді інше: як жити і працювати науковцю в країні, де звинувачений у плагіаті відмовляється від наукового ступеня? Без жодних санкцій. Який там суїцид... Краще доповнити затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Порядок затвердження рішень про присвоєння вчених звань» спеціальним пунктом про можливість добровільної відмови від наукового ступеня і визнання відповідного атестату не дійсним протягом 10 днів на підставі заяви, яку можна надіслати в електронному вигляді.

Поки що, за півтора роки існування цієї можливості скористались нею тільки міністр освіти й науки України **Оксен Лісовий** і голова Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій **Сергій Бабак**...

Попри все я щиро сподіваюсь, що колись в Україні буде належно фінансуватись і користатись повагою наукова праця, постануть нові наукові центри, у яких на сучасному обладнанні працюватимуть молоді, талановиті, амбітні, чесні науковці. І тоді їхні наукові здобутки перетворюватимуться на елементи покращення життя і розбудови країни. І тоді в Україні будуть Нобелівські лауреати.

А поки що – з вірою в ЗСУ – до Перемоги! ■